

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Serbische Sichtweisen
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/5

2005—2012

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2013

Branko Tošović
[rod. 1949]

**Nacionalni stil nacionalnih jezika
Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca
[2012]**

Keywords: national style, national language, expressive stylistic, functional stylistic, Serbs, Croats, Bosniaks, Montenegrins

0. Pitanje odnosa pojmova standardni jezik ↔ nacionalni jezik veoma je složeno i zahtijeva šire tumačenje. Za datu temu najvažniji aspekti su sljedeći. Prije svega, ova dva pojma se ne podudaraju: standardni jezik je obrađeni, uzorni, normirani (po pravilu, u pismenom obliku), kodificirani, naddijalekatski i prestižni jezik koji se odlikuje tradicionalnošću, opšteobaveznošću, stilskom polifunkcionalnošću, varijantnošću i elastičnom stabilnošću, a nacionalni jezik se karakteriše zajedničkim i sveobuhvatnim sistemom jezičkih sredstava jedne nacije. Pošto je nacionalni jezik jezik određene nacije, a standardni jezik samo jedna njegova vrsta, nacionalni jezik je širi pojam. Književni jezik nije njegov isključivi dio budući da nacionalni jezik čine još spaciolekti (narodni govor, dijalekti, narječja), sociolekti (žargon, argo, sleng, tajni jezik) i supstandard, nefiksiran za određeni društveni sloj i teritoriju (naddijalekatskog karaktera) i to sve u pismenoj i usmenoj formi. Dakle, nacionalni jezik predstavlja jedinstvo standardnog (književnog) i nestandardnog (neknjiževnog) jezika. Nacionalni jezik se razlikuje i sistemom opozicija. Njegova kategorijalna paradigma determinisana je tipom socijuma (ljudske zajednice) i sastoji se od jezika nacije, jezika narodnosti, jezika roda i plemena. Standardni jezik je dio druge paradigme koju tvore spaciolekti, sociolekti i uopšte supstandard. Postoji i trougao: nacionalni jezik – standardni jezik (književni jezik) – jezik umjetničke književnosti. Ovaj posljednji ima svoju paradigmu koja je većim dijelom korelativna sa funkcionalnostilskom i gotovo se podudara sa njenom najvažnijom vrstom – književnoumjetničkom. Nacionalni jezik je predodređen osnovnim osobinama nacije – zajedničkom teritorijom, ekonomskim i kulturnim životom, psihologijom (jedinstvenim psihičkim sklopom, mentalitetom, tradicijom i komunikacijom). Takav jezik odražava nacionalni duh, karakter i način života. Nacionalni jezik se veže za određenu naciju, pri čemu u polietničkom socijumu može i da izađe izvan okvira jednog etnosa. Kad je u pitanju nacionalna komponenta, standardni (književni) jezik često mijenja svoj karakter. Na primjer, srpskohrvatski jezik je bio sve do kraja XX vijeka višenacionalni jezik četiriju nacija –

Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Nakon toga on gubi takav status i pretvara se u nezvanični naziv za opšte jezičke crte dviju nacija (Srba i Hrvata), triju nacija (Srba, Hrvata i Bošnjaka) i/ili četiriju nacija (Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca). Umjesto dvočlanog naziva u zvaničnim dokumentima Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, a takođe i u aktima jezičke politike i normativnim priručnicima (pravopisima, gramatikama i rječnicima) pojavljuju se monoetnonimi *srpski*, *hrvatski*, *bosanski jezik* (u značenju 'jezik Bošnjaka'). Dati nazivi danas označavaju oba tipa jezika: standardni (književni) i nacionalni. U daljoj analizi nećemo se doticati specifičnosti književne norme svakog mononacionalnog štokavskog jezika pošto su glavni predmet istraživanja nacionalne crte jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca i stilske osobenosti njihovih jezika, odnosno pokušaćemo da odgovorimo na pitanje (1) koje su osnovne karakteristike nacionalnog stila jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca pojedinačno i (2) u čemu se podudaraju i razlikuju njihovi nacionalni stilovi.

1. Ako je nacionalni jezik jezik određene nacije, onda je nacionalni stil sveukupnost ekspresivnog i funkcionalnostilskog potencijala jednog nacionalnog jezika. Svaka nacija razvija svoju vrstu stila bez obzira na to kakav status ima jezik date nacije: status (a) varijante policentričnog jezika, (b) standardnog jezika s razrađenim ortografskim, leksičkim i gramatičkim normama, (c) jezika u početnoj, srednjoj ili završnoj fazi kodifikacije, (d) zvanično proglašenog ili neproglašenog jezika, (d) međunarodno priznatog ili nepriznatog jezika. Nacionalni stil ne zavisi od normativnog statusa jezika, njegove društvene pozicije, glotonimske determinacije, pošto se ne odnosi samo na jedan dio nacionalnog jezika (standardni). Može biti sporno, diskutabilno pitanje o tome da li je određeni jezik varijanta zajedničkog jezika ili posebni jezik, da li ima zvanični status i samostalnu međunarodnu poziciju, ali niko ne može osporavati činjenicu da svaka nacija ima svoje specifičnosti u korišćenju ekspresivnog potencijala jezika i u njegovoj funkcionalnostilskoj diferencijaciji. Dakle, iza svakog nacionalnog jezika stoji određeni nacionalni stil. Bilo koja nacija koja razvija polifunkcionalni jezik razvija i svoj osobiti nacionalni stil. Standardni jezik i nacionalni stil se podudaraju u tome što oba imaju razrađene norme ali se razlikuju time što odredbe prvog imaju tvrd i eksplicitan karakter, a norme drugog ne baziraju se na strogom propisivanju, obaveznom pismenom fiksiranju i ekspliciranju.

2. Nacionalni stil se sastoji od dva osnovna tipa – književnog i neknjiževnog. Pošto svaki stil karakteriše ekspresivnost i funkcionalnostilska obojenost, nacionalni stilovi takođe sadrže ove komponente ali u različitom obimu. Svi nacionalni stilovi posjeduju određen stepen ekspresivnosti, ali se funkcionalnostilski ne raslojava čitav nacionalni jezik budući da su funkcionalni stilovi svojstveni jednom njegovom dijelu – književnom (kodifikovanom, standardizovanom), odnosno spaciolekti, sociolekti i drugi oblici supstandarda nemaju

funkcionalnostilsku diferencijaciju. Samo se jedan dio nacionalnog jezika – književni jezik odlikuje polifunkcionalošću i funkcionalnostilskom raznovrstošću u obliku funkcionalnih stilova (književnoumjestičkog, publicističkog, naučnog, administrativnog, razgovornog, njihovih podstilova i kompleksa). Svi drugi tipovi nacionalnog jezika su monofunkcionalni (dijalekti, žargon, argo) jer se koriste u svakodnevnoj usmenoj komunikaciji i ne pokrivaju oblasti ljudske djelatnosti kakva je nauka, publicistika, administracija i sl.

3. Što se tiče ekspresivnosti nacionalnih stilova, osnovno pitanje glasi: kako ona nastaje? Važan je i drugi problem: koliko se nacionalni stilovi međusobno razlikuju? Da bi se to razjasnilo, potrebno je analizu podijeliti na dva dijela: 1. tumačenje ekspresivnosti u okviru kodifikovanog dijela nacionalnog jezika (u njegovom književnom jeziku) i 2. tumačenje ekspresivnosti u okviru nekodifikovanog dijela nacionalnog jezika (u njegovim neknjiževnim vrstama – spaciolektima, sociolektima i kolokvijalnom govoru). Prvu ćemo ekspresivnost nazvati kodifikovanom, drugu nekodifikovanom.

4. Prije nego što pređemo na analizu obiju tipova neophodno je dati osnovnu informaciju o jezicima koji se razmatraju.

Srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski jezici spadaju u grupu južnoslovenskih jezika. Na zajedničkoj (novostokavskoj) dijalekatskoj osnovi nastali su književni jezici Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca koji danas funkcioniraju u četiri odvojene države: Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Sve do 1990. godine jezik koji je korišten na području ondašnjih saveznih republika zvanično se zvao *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski*. Kada su Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Crna Gora stekle samostalnost, došlo je do promjene društveno-političke situacije koja se ispoljila i u promjenama na jezičkom i sociološkom planu. Hrvatska je ozvaničila *hrvatski jezik*, a Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) nazvala svojim *srpski jezik* (jedno vrijeme je koegzistirao glotonim *srpskohrvatski jezik*). U Bosni i Hercegovini Bošnjaci su proglasili za svoj jezik *bosanski jezik*, ali su protiv toga istupili Srbi i Hrvati (odnosno većina ili veći dio njih). Oni su polazili od toga da jezik koji se standardizuje na jednonacionalnoj (*bošnjačkoj*) osnovi treba da nosi nacionalni naziv (*bošnjački jezik*) a ne naziv teritorije zajedničke za Bošnjake, Hrvate i Srbe (*bosanski jezik*). Godine 2007. u Crnoj Gori je ozvaničen *crnogorski jezik*, a nešto ranije Srbija je u potpunosti prešla na korišćenje jednočlanog etnonima (*srpski jezik*).

Kodifikovana ekspresivnost štokavskih nacionalnih stilova (stilova jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca zasnovanih na istom dijalektu – štokavskom) većim dijelom se podudara, što predstavlja rezultat viševjekovnog zajedničkog života i konvergentne standardizacije (tokom znatnog dijela XIX i XX vijeka) orijentisane na izradu zajedničkih normi, što je na kraju dovelo do stvaranja zajedničkog standarda u obliku srpskohrvatskog jezika. Na pojavu razli-

ka ekspresivnog karaktera snažno je uticala (re-, neo)standardizacija jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca kao posebnih, odvojenih jezika provedena u posljednjih dvadeset godina. Ekspresivne nepodudarnosti između nacionalnih jezika izazvane su, prije svega, jezičkom politikom nekih štokavskih nacija usmjerenom na stvaranje i uvećavanje razlika i tamo gdje nije bilo potrebe, rukovodeći se pri tom jednim ciljem: dokazati nepodudarnost između tih jezika i istaći opravdanost njihovog izdvajanja kao samostalnih jezika a ne varijanata jednog jezika (srpskohrvatskog), kako je to do tada bilo. U takvoj orijentaciji odvijaju se dva globalna procesa: a) neutralizacija ekspresivnosti i ekspresivizacija neutralnosti. Pod neutralizacijom ekspresivnosti (deekspresivizacijom) podrazumijevamo slučajeve kada se ekspresivna jezička sredstva svjesno pretvaraju u neutralna, a pod ekspresivizacijom neutralnosti ciljnu transformaciju neutralnih sredstava u ekspresivne. Oba procesa se mogu okarakterisati kao stilska disimilacija, pri čemu prva ekspresivnost generiše negativnu markaciju (gubi se ekspresija), druga pozitivnu (stvara se ekspresija). Ove promjene su posebno snažno dotakle hrvatski standardni jezik. Jedna od osnovnih osobina hrvatske jezičke politike je tvrdi, ponekad ratoborni i agresivni purizam. U posljednje dvije decenije on je bio posebno snažno usmjeren protiv svega onoga što je „mirisalo“ na srpski jezik i što se doživljavalo kao „srbizam“. U takvoj orijentaciji velik broj riječi koji je aktivno korišćen u svakodnevnom govoru postao je sumnjiv, omražen pa je bio izložen stalnom pritisku. Započela je široka provjera i prevrednovanje popriličnog jezičkog materijala, kolektivno (spoljno) i individualno (unutrašnje) cenzurisanje i tempirano uklanjanje onog što nije bilo „hrvatsko“ ili se činilo „nehrvatskim“. Ono što je upućivalo na srpske korijene, uticaj i porijeklo počelo je da dobija negativnu obojenost, zbog čega je čitav niz riječi dobio odbojnu markaciju pa su se pojavile minus-ekspreseme. Zbog toga je njihova sudbina bila predodređena: da potpuno nestanu iz hrvatskog standardnog jezika, pređu na periferiju ili u duboku pozadinu. Neke od njih bile su do tada u opštoj upotrebi, neutralne i sa visokom frekvencijom. Sada su se (1) našle izvan okvira jezičkog standarda ili su se (2) pretvorile u ekspreseme, po pravilu razgovorne. Bilo je to svojstveno etničko čišćenje jezika i stila. Osim takve stilističke transformacije minus-ekspreseme su dobijale i drugu disciplinarnu vrijednost – u izdanjima posvećenim govornoj kulturi, posebno u jezičkim savjetnicima, njih je počela da prati etiketa tipa „ne preporučuje se“. Paralelno se odvijao sasvim drugi proces – „čiste“ hrvatske riječi, izrazi i konstrukcije koje su do tada pripadali pasivnom sloju jezika i stoga bili u standardnom jeziku ekspresivni aktuelizuju se i prebacuju sa periferije u centar usljed čega se pretvaraju u neutralne. Ovdje, prije svega, spadaju davno zaboravljene riječi, arhaizmi. Takvu stilističku aktuelizaciju ponekad stimuliše i prati politička (nacionalna/nacionalistička) aktuelizacija, koja se posebno manifestovala u nastojanjima da se oživi hrvatski jezik stvoren u vrijeme tzv. Nezavisne Države Hrvatske (da se udahne novi život „ustaškim“ riječima). Ako su

do tada takve jezičke jedinice bile minus-ekspreseme, sada su postale plus-ekspreseme ili neutraleme. Široki hrvatski purizam povukao je za sobom još jednu promjenu koja se odrazila na ekspresivnost hrvatskog standardnog jezika. Ona se može ukratko okarakterisati kao borba protiv sinonimije. Suština takve orijentacije sastoji se u tome da se iz sinonimskih nizova ukloni ili potisne sve ono što nije „hrvatsko“ usljed čega se na udaru našla i sasvim neutralna sinonimska sredstva zaživjela u standardnom jeziku kao što je posesivni genitiv, protiv koga je glavni predstavnik agresivnog purizma Stjepan Babić započeo pravi rat. Nastojanje da se jezik svede na formulu „jedno značenje → jedna riječ“ sužava mogućnosti izbora (kao najvažnijeg sredstva u borbi protiv monotonije), stvara velike prepreke za realizaciju jednog od osnovnih postulata lijepog, uzornog stila izražavanja – raznovrsnosti.

5. Bošnjački jezik takođe odlikuje purizam koji se reflektuje na stilskom/stilističkom planu. Na primjer, velika većina Bošnjaka je prije izbijanja rata 1992. godine koristila riječi tipa *opšti*, *opština* (tipično srpske) pa su one imale neutralnu stilsku obojenost, a sada kodifikatori ovog jezika nameću (ponekad veoma suptilno, istančano) *opći*, *općina* (tipično hrvatske) čime se u bošnjačkom jeziku, kao i u hrvatskom, odvija ekspresivna preorijentacija pa *opšti*, *opština* dobijaju ograničenu upotrebu i odlaze na periferiju. Određene neutralne riječi etiketiraju se kao „srbizmi“ i potiskuju u kategoriju ekspresivne (razgovorne) leksike te postaju minus-ekspreseme i/li uopšte „riječi-izbjeglice“ (prinudene da napuste dotadašnju stilsku sferu upotrebe).¹ S druge strane, dižu se na nivo standardnog jezika jedinice koje su do tada imale prostonarodni ili dijalekatski karakter (npr. glagol *blehnuti* 'gledati tupo, besmisleno'). Čitav niz riječi pretvara se iz minus-ekspresema u nulte ekspreseme (neutraleme) ili plus-ekspreseme.² Pri tome postoji i određeni paradoks – ovaj slovenski jezik (1) odbija se od veoma bliskog, bratskog/„bratskog“ jezika (srpskog) uklanjanjem „srbizama“; a (2) približava se (a) drugom bliskom, bratskom/„bratskom“ jeziku (hrvatskom) privlačenjem „kroatizama“ ili (b) tipološki i genetski veoma dalekim jezicima unošenjem orijentalizama (riječi iz turskog, arapskog i persijskog jezika). Za to nije bilo lingvističkih razloga, ali su bili politički. Ovdje treba dodati da se radi o jezičkoj politici glavnih kodifikatora bošnjačkog jezika, a ne o govornoj praksi koja se ponekad oštro opire takvom vještačkom i nasilnom uplitanju koje dovodi do povećanja distance između štokavskih jezika (u situaciji kada prevod sa jednog na drugi jezik apsolutno nije potreban budući da se podudara najmanje 90% leksičkih i gramatičkih jedinica).

¹ Slična situacija zapaža se, manje-više, i u druga dva jezika (srpskom i hrvatskom).

² Zbog toga što se u drugim štokavskim jezicima čuva ranija markacija nastaje međujezička stilistička asimetrija i disharmonija.

6. U srpskom jeziku se ne zapažaju radikalne stilističke promjene slične hrvatskim i bošnjačkim. Ali i ovdje dolazi do izražaja nacionalna homogenizacija jezika. Ona se ispoljava u težnji ka „srbizaciji srpskog jezika“, odnosno u isticanju svega onoga što je tipično i iskonsko srpsko. Nepostojanje izraženog, jačeg odbijanja od hrvatskog i bošnjačkog jezika utiče na nepostojanje radikalnih promjena u kodifikovanoj ekspresivnosti srpskog nacionalnog stila. Ali jedna tendencija djeluje na karakter stilističkih odnosa. Grupa lingvista, koju često nazivaju radikalnom, negira postojanje hrvatskog i bošnjačkog književnog jezika i smatra ih samo varijantama srpskog jezika. U takvom tumačenju i pristupu sve ono što postoji u ova dva jezika predstavlja sastavni dio srpskog jezika, čak i ono što se (gotovo) nigdje ne susreće u jeziku Srba u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori (npr. kajkavizmi i čakavizmi ušli u hrvatski standardni jezik). Rezultat takve orijentacije je različito tumačenje sinonimije sa hrvatske i sa srpske (radikalne) strane: riječi tipa *vlak* i *voz*, *kazalište* i *pozorište* ne smatraju se sa prve pozicije (hrvatske) sinonimima – semantički i stilski identičnim ili bliskim u okviru *jezika – hrvatskog*, nego riječima semantički istim ili bliskim u okviru *jezika – srpskog* i hrvatskog, dok su sa pozicije druge strane (radikalno srpske) to sinonimi dviju varijanata *jezika – srpskog*, odnosno *voz* i *pozorište* su riječi „pravoslavne“ (istočne, beogradske) varijante srpskog jezika, a *vlak* i *kazalište* riječi „kатоличке“ (zapadne, zagrebačke) varijante srpskog jezika. U takvom tumačenju srpski jezik znatno proširuje svoj stilistički potencijal.

7. Nekodifikovana ekspresivnost štokavskih nacionalnih stilova obuhvata ekspresivni potencijal svega onoga što izlazi izvan okvira stilova standardnog jezika. Priroda datog dijela nacionalnih stilova je takva da nije podložna (kao u slučaju sa književnim dijelom nacionalnog jezika) spoljnom djelovanju i nametanju promjena u obliku opštih, kolektivnih pravila upotrebe i funkcionisanja. Neknjiževnim nacionalnim stilovima upravljaju izrazito sinergetski mehanizmi, koji vode samorganizaciji, autonomnom postojanju i unutrašnjem regulisanju bez stroge, pogotovo obavezne pismene fiksacije. Ako književni dio nacionalnih jezika i njihovih stilova kontrolišu, koriguju i usmjeravaju društveni mehanizmi i ustanove, u neknjiževnom dijelu nacionalnih jezika i njihovih stilova toga nema. Data činjenica je osnovni razlog zašto u nekodifikovanoj ekspresivnosti jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca nema radikalnih tendencija i nametanja sa strane. Stoga purizam, kao i bilo koji drugi oblik spoljne, pogotovo radikalne intervencije i uplitanja karakterističnog za standardni jezik i njegove stilove, ovdje dobija veoma ograničeno ili skoro nikakvo polje djelovanja. Jednostavno takva intervencija nije potrebna, tim prije nije obavezna.

Ekspresivnost neknjiževnog dijela nacionalnog jezika ima jednu specifičnost vezanu za perspektivu posmatranja. Sa pozicije nosilaca standardnog jezika dijalektizmi, žargonizmi i kolokvijalizmi doživljavaju se kao stilski obojene jedinice. S takvog gledišta nastaje ekstrakorelaciona ekspresivnost, koja predstavlja rezultat opserviranja onih koji ne govore datom vrstom nacionalnog jezika. Sa pozicije nosilaca spaciolekata, sociolekata i (naddijalekatskog) supstandarda njihov tip govora nema ekspresivne, već komunikativne ciljeve pošto, recimo, (a) seljaci govore na svome dijalektu radi međusobnog opštenja, (b) mladi ljudi koriste žargon da bi se izolovali, izdvojili u datom socijumu ili nekonvencionalno izražavali, (c) lopovi stvaraju argo koji bi bio nedostupan za sve druge (posebno organe gonjenja). Ali to ne znači da pored osnovne, čisto utilitarne, komunikativne orijentacije nema i dopunske usmjerene na ekspresivni oblik komuniciranja. Npr. žargon mladih predstavlja i način originalnog, upečatljivog načina opštenja. Ekspresivnost koja nastaje na toj osnovi je intrakorelaciona.

Sve navedeno utiče na formiranje posebnog karaktera nekodifikovane ekspresivnosti nacionalnih jezika. Na primjer, hrvatski žargon se nije promijenio i ne mijenja se u posljednjih dvadeset godina (pogotovo radikalno i planski) kao hrvatski standardni jezik, a takođe ne dolazi do značajnih transformacija intrakorelacione (unutaržargonske) ekspresivnosti. Ona je u principu na udaru dviju tendencija koje djeluju iz književnog dijela nacionalnog jezika: jedna je direktno usmjerena na istiskivanje i potpuni nestanak neknjiževnog dijela nacionalnog jezika, a druga posredno (kao posljedica prve) na slabljenje intrakorelacione ekspresivnosti.

8. Za razliku od ekspresivnosti nacionalnih stilova, koja ima dvojni karakter (zbog postojanja književne i neknjiževne vrste), funkcionalnostilska diferencijacija obuhvata samo jedan dio nacionalnog jezika – standardni jezik. Ovdje treba istaći da je funkcionalnostilsko raščlanjivanje osnovno ali ne i jedino stilsko raslojavanje standardnog jezika. Globalna stilistička diferencijacija razvija stilolekte – posebne oblike izražavanja. Postoje dva glavna tipa stilolekata: (1) stilovi (svi tipovi izražavanja osim onih koji su povezani sa osnovnim vidovima ljudske djelatnosti) i (2) funkcionalni stilovi (načini izražavanja u pojedinim oblastima života i rada). Oba stilolekta nastaju u okviru različitih tipova diferencijacije – stilske i funkcionalnostilske. Mi razlikujemo deset vrsta opšteg stilskog raslojavanja: vertikalnu, medijalnu, estetsku, projekcionu, manifestacionu, orijentacionu, interakcijsku, kvantitativnu, konstruktivnu i temporalnu. U vertikalnoj diferencijaciji nastaju stilovi koji se izdvajaju još od doba kada je stilistika bila sastavni dio retorike: visoki, srednji i niski stil (dalje se u okviru svakog od njih razlikuju podtipovi, recimo visoki stil se dijeli na svečani, uzvišeni, paradni, patetični itd.). U medijalnoj diferencijaciji nastaju pismeni i usmeni stilovi. Polazna tačka estetske diferencijacije je kvalitativna ocjena jezičkog izraza usljed čega nastaju **(1)** pozitivni percipirani stilovi

(dobar, raznovrstan, lijep, uzoran, precizan, bogat, jasan stil), **(2)** negativno percipirani stilovi (ružan, loš, nejasan, siromašan, monoton stil), **(3)** neutralno percipirani stilovi (jednostavni, nemarkirani stil). Projekciona diferencijacija stvara objektivni i subjektivni način izražavanja, odnosno objektivne i subjektivne stilove. U manifestacionoj diferencijaciji izdvajaju se potencijalni i realizovani stilovi (jezički i govorni stilovi). U orijentacionoj diferencijaciji razlikuju se stilovi na osnovu teleološke orijentacije koja vodi stilskoj konstrukciji, rekonstrukciji, destrukciji, preskripciji, deskripciji i u skladu s tim nastaje konstruktivni, rekonstruktivni, destruktivni, preskriptivni, deskriptivni stil. Temporalna diferencijacija odražava istorijske stadije razvoja stilova i daje odgovarajuće stilove (stil stoljeća, decenije...; klasični, romantičarski, realistički, nadrealistički stil) ili vremensku markaciju (arhaični, novi stil). Interakcijska diferencijacija generiše različite tipove izražavanja (ideolekte) u zavisnosti od karaktera odnosa između učesnika komunikacije (familijarni, intimni, zvanični, hladni, uljudni, ironični stil). Kvantitativnom diferencijacijom formiraju se stilovi po količinskom principu (ekonomični, lakonični, telegrafski, redundantni... stil).

Svaka stilska diferencijacija ispoljava nacionalne specifičnosti. Tako, u medijalnoj razgradnji jezika strogo propisivanje teži da obuhvati ne samo pismene nego i usmene pa, recimo, stilistička neomarkacija hrvatskog jezika sve više prodire u usmene oblike funkcionalnih stilova, stvarajući na međujezičkom planu (u odnosu na srpski i bošnjački jezik) nove difereme. U purizmu se teći ne samo da svi pišu nego i da govore na hrvatskom pismenom novojazu, očišćenom od tuđih, prije svega srpskih elemenata i i anglicizama, da se koriste čiste „hrvatske“ riječi, neutralne i ekspresivne. U bošnjačkom jeziku je međunacionalno odbijanje mekše i suptilnije. U srpskom jeziku postoji takođe tendencija da se usmenim stilovima nametnu elementi pisanog govora, iako ovdje interkorelacionog otpora ima manje nego u hrvatskom i bošnjačkom.

U estetskoj diferencijaciji nacionalna komponenta se posebno snažno ispoljava u obliku dihotomije „svoje“ – „tuđe“, pri čemu se lijepim, uzornim smatra prije svega ono što izražava i/li ističe nacionalni duh, karakter jezika. Što ima više „svoga“ (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog, crnogorskog) tim se pozitivnije prihvata određeni stil (naravno ne kod svih). U vremenima haosa, anarhije, međunacionalnih sukoba i bratoubilačkih ratova ovaj kategorijalni par dolazi u prvi plan i smatra se maltene glavnim. Data stilska polaziracija vrši se na bazi kontrasta crno – bijelo, pri čemu se prvo veže za tuđe, a drugo za svoje.

U orijentacionoj diferencijaciji nacionalni stilovi ispoljavaju svoje specifičnosti. Operacioni procesi na jezičkom nivou (konstrukcija, destrukcija, rekonstrukcija) direktno se i snažno odražavaju i na stilističkom planu nastajanjem nacionalno obojenih konstruktivnih, destruktivnih i rekonstruktivnih stilova. Na primjer, u okviru hrvatskog jezika zapaža se proces primijetne destrukcije (razbijaju se nadnacionalne norme bivšeg srpskohrvatskog jezika) i konstrukci-

je (stvora se nova mononacionalna norma), u srpskom neznatna rekonstrukcija, umjerena modifikacija (neradikalna obnova standarda bivšeg srpskohrvatskog jezika), u bošnjačkom konstrukcija (prvi put se stvara svoja norma i to mononacionalna).

Temporalna diferencijacija (obojena vremenom kada se odvija) jača svoje pozicije u nacionalno izraženoj težnji ka povratku na stil/stilove prethodnih epoha. Na hrvatskoj strani zapažaju se tri takve tendencije: 1. – ugledanje na stilove koji su postojali u okviru Nezavisne Države Hrvatske (1941–1945), što je najekstremnija, najradikalnija orijentacija, 2. vraćanje na stilove predjugoslavenskog perioda (do 1918), koja je dosta izražena, 3. vraćanje na stilove predvukovskog perioda (perioda reformi Vuka Karadžića sredinom XIX v.), manje aktuelna. Jedna od dominantni takvog procesa je oživljavanje starih, zaboravljenih riječi (tzv. *oživljenice*). Usljed toga hrvatski nacionalni stilovi postaju arhaičniji i istovremeno, ponekad, manje razumljivi za obične nosioce jezika. Na bošnjačkoj strani slična tendencija dobija skromnije dimenzije zbog nedostatka tradicije u kodifikaciji jezika, što ne sprečava traženje kompenzacije na drugom mjestu. Neki radikalni Bošnjaci preduzimaju neobične, nerazumljive i kontrakrodne pokušaje, recimo u formi dokazivanja da je bošnjački jezik stariji od srpskog i hrvatskog jezika. To implicira zaključak da se funkcionalnostilska diferencijacija jezika odvijala ranije nego srpska i hrvatska. Ali za to treba dokazati da su se nauka, publicistika, diplomatija, administracija i druge najvažnije oblasti ljudske djelatnosti pojavile ranije kod Bošnjaka nego kod Srba i Hrvata.

Kvantitativna diferencijacija (raslojavanje jezika po količinskom principu) ima takođe svoje nacionalne osobenosti. U hrvatskim stilovima težište se stavlja na povećavanje „domoljubnih riječi“, u bošnjačkom na „autohtonim bošnjačkim“, u srpskim na krilatici „Govori srpski da te ceo svet razume“. Rezultat toga je jačanje redundantnosti elemenata koji izražavaju i ističu nacionalni duh, etničke crte i vrijednosti. Pri tome u prvi plan dolazi ono što potencira nacionalni ponos: „Evo tako mi [Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Crnogorci] govorimo“, „Evo ono je naš [pravi] nacionalni stil.“. Uopšte, redundantnost može biti uslovljena komunikativnim potrebama (radi borbe protiv smetnji), stilističkim razlozima (u cilju stvaranja ekspresivnosti ponavljanjem, u obliku tautologije i pleonazma), ona može biti neophodna, svrsishodna (komunikativna redundantnost), poželjna (svjesna, namjerna, stilistička redundantnost) i suvišna (nepotrebno ponavljanje jezičkih jedinica, nagomilavanje istih leksema, izraza i konstrukcija). Stilistika stimuliše redundantnost usmjerenu na stvaranje efekta, ljepše izražavanje i bori se protiv slučajne, nepromišljene redundantnosti.³ Nacionalna

³ Samo jedna grana stilistike ispoljava tolerantnost prema takvoj pojavi. To je internet stilistika pošto se u mrežnim stilovima povećava broj ključnih riječi do 5–7%

redundantnost stila nema utilitarnu osnovu (da se govori i piše razumljivije, efikasnije), a takođe funkcionalnu (da se poboljšava, olakšava opštenje). Njena osnovna funkcija je etničko samoizražavanje i samodokazivanje, tj. čisto simbolička. Posmatrač sa strane može to ponekad da doživljava kao međunacionalno inačenje iza koga stoji poseban stil – inadžijski.

Funkcionalnostilska diferencijacija jezika je najšire i najsloženije raslojavanje koje nastaje upotrebom jezika u osnovnim oblastima ljudske djelatnosti – umjetnosti, nauci, publicistici, administraciji, pravu, politici i svakodnevnoj komunikaciji. Osnovni tip takvog razgrađivanja je funkcionalni stil (književnoumjetnički, publicistički, naučni, administrativni, razgovorni). U nekim slučajevima pojavljuju se funkcionalnostilski kompleksi (sakralni, vojni i dr.). Pojedini oblici diferencijacije nalaze se na granici, u sivoj zoni dvaju ili triju funkcionalnih stilova (epistolarni, oratorski, reklamni, memoarski...). Najzad, svaki funkcionalni stil ima svoj komplet podstilova i žanrova.

Ovi tipovi funkcionalnostilske diferencijacije jezika posjeduju specifične nacionalne crte. Najznačajnije ispoljavanje nacionalnih crta u posljednje dvije decenije nastalo je u okviru funkcionalnih stilova koji se više nego drugi nalaze pod nadzorom, kontrolom, uticajem i pritiskom socijalnih institucija (organa vlasti, društveno-političkih organizacija i dr.).

Osnova književnoumjetničkog stila je standardni jezik pa se i bilo kakve značajnije inovacije u normi održavaju i na dati stil. Stoga su u periodu disolucije pisci i pjesnici Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore bili prinuđeni da se pridržavaju ne normi (bivšeg) zajedničkog nadnacionalnog srpskohrvatskog jezika, već normi četiriju posebnih književnih jezika (srpskog, hrvatskog, bošnjačkog i crnogorskog jezika) nastalih na njegovoj osnovi. Kriterij obaveznog poštovanja standarda ovdje se relativizira budući da se autori umjetničkih tekstova nalaze u povoljnijem položaju nego autori tekstova drugih funkcionalnih stilova (naučnog, publicističkog, administrativnog) – zbog široke slobode u izboru pisci i pjesnici mogu da se liberalnije odnose prema standardu (mogu da ga narušavaju, ignorišu, da mu pružaju otpor i sl.).

Naučni stil se odlikuje potpunom normativnošću u duhu standardnog jezika. On mora da prati i odražava sve promjene u standardu datog jezika, između ostalog i one najradikalnije koje, recimo, nameće agresivni purizam. Ako se u književnom jeziku suštinski mijenja norma, suštinski se mijenja i jezička osnova njegovog naučnog stila. Stoga postoji mnogo više promjena u naučnom stilu hrvatskog i bošnjačkog jezika nego srpskog. Bez obzira na to u nacionalnim stilovima svih jezika čuvaju se opšte, globalne stilističke norme vezane za objektivnost, istinitost, argumentaciju, dokazivanje, kompoziciju strukturu,

da bi sistemi za pretraživanje (mašine, roboti i dr.) mogli dati tekst primijeti i napraviti indeksaciju.

pošto su one univerzalne i ne zavise od nacionalne specifičnosti bilo koga jezika.

Publicistički stil je posebna meta za proturanje i prodiranje nacionalnih ideja, komponenata, tendencija i težnji. Osim drugih funkcija karakterističnih za sve ostale funkcionalne stilove on vrši dvije njemu tipične – agitaciju i propagandu (politike, ideologije, religije i dr.). Još se jedna osobenost snažno ispoljava – nijedan drugi stil nema tako širokog recipijenta. Navedene funkcije u spoju sa maksimalnom javnošću i ogromnim kapacitetom komunikacionih kanala čine od njega veoma moćno sredstvo na etničkom planu – za propagiranje nacionalnih interesa, nacionalne politike, nacionalnih pogleda i ideja. To posebno snažno izbija u prvi plan u zaoštrenim, konfliktnim situacijama, što najbolje ilustruju ratni sukobi na području bivše Jugoslavije devedesetih godina XX vijeka. Tada je publicistički stil postao snažno sredstvo za plasiranje informacije koja je bila u nacionalnom interesu bez obzira na njenu istinitost, korektnost i objektivnost („cilj opravdava sredstvo“). Paralelno sa ratom oružjem započeo je ne manje oštar i opasan rat riječima. Kao jedan od rezultata takve orijentacije pojavio se jezik mržnje. On je bio usmjeren ne samo protiv ljudi druge nacije i religije nego i protiv „svojih“, koji su izdali (široke) „nacionalne“ interese. U takvoj aktivnosti postojale su tri vrste autora: 1. novinari, 2. političari i 3. obični čitaoci, slušaoci i gledaoci. Prvi su zloupotrijebljavali svoju profesiju i svjesno plasirali dezinformaciju, poluistinu i čistu laž. Drugi su (posebno ultranacionalisti) koristili štampu, radio i televiziju kao tribinu za raspirivanje međunacionalne netrpeljivosti, ispoljavanje agresivnog nacionalizma i šovinizma. Treći su se uključivali tendencioznim pismima i nastupima u direktnim obraćanjima koji su bili ponekad daleko izvan okvira kulturnog, civilizovanog i tolerantnog komuniciranja. Takvo sučeljavanje odvijalo se po principu „svi protiv svih“ (Bošnjaci protiv Srba i Hrvata, Srbi protiv Hrvata i Bošnjaka, Hrvati protiv Srba i Bošnjaka). Iz tih razloga ni u jednom drugom funkcionalnom stilu nije došlo do tako snažnog prljanja, estetskog razaranja i devalvacije moralnih principa. Kako su se stišavale nacionalne strasti, završavali vojni sukobi, odlazili su u zadnji plan takve iracionalne i kontraproduktivne pojave i tendencije, a u prvi plan su izbijala životno važna pitanja. Publicistički stil Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca postepeno je počeo da se oslobađa vještačkog balasta i nenormalnih okvira postojanja, a nacionalna komponenta se malo-pomalo pretvarala iz najvišeg kriterijuma (kriterijuma nad kriterijumima) u izbalansirani kriterij karakterističan za publicistički stil civilizovanih, kulturnih društava. Bez obzira na to sve do danas ovaj se stil nalazi pod brižnom kontrolom i patronatom politike i interesa najrazličitije orijentacije, posebno nacionalne. Ostaje i cenzura, koja je devedesetih godina XX vijeka dobila ogromne i tragikomične razmjere. Najsloženija situacija stvorena je u Bosni i Hercegovini. Na tome području u sredstvima masovnog informisanja sukobljavale su se u iznuđenoj i neprirodnoj koegzistenciji tri književne norme (bošnja-

čka, hrvatska i srpska) koje su izazivale razlike u stilističkim normama i stilski (pre)usmjeravale pojedine jedinice. To što je prije u stilu Bošnjaka, Hrvata i Srba imalo jednaku stilsku vrijednost sada se radikalno mijenja i u jednom jeziku (p)ostaje neutralno, a u drugim markirano. Ovdje se posebno snažno ispoljavaju i dolaze i prvi plan etnoekspresije – stilistički obojene jedinice za isticanje i potvrđivanje nacionalne komponente. Pri tome se komunikativna strategija mijenja na sljedeći način: ne biraju se sredstva koja bi precizno, upečatljivo, korektno ili jednostavno prenijela misao, već se biraju ona koja bi samo pokazala da je dati jezik (a) srpski, a ne bošnjački i/li hrvatski, (b) bošnjački, a ne hrvatski i/li srpski, (c) hrvatski, a ne bošnjački i/li srpski. Takva orijentacija je izazivala nacionalno-stilističku homogenizaciju, podstaknutu homogenizacijom društva na nacionalnoj osnovi. Sve što je bilo internacionalno, opšte, objedinjavajuće nestajalo je ili odlazilo u drugi plan. Ovakvo usmjerenje je izazivalo stilsku „kolateralnu štetu“ – najbezazlenije riječi i izrazi postajale su „sumnjive“ i bile podvrgavane neopravdanom čišćenju. Radikalne i tendenciozne promjene u jezičkoj i stilskoj orijentaciji dovodile su do jezičkog i stilističkog redukcionizma i protekcionizma. To je izazivalo čitav niz negativnih usputnih efekata. Jedan od njih je bilo međunacionalno razgraničavanje i razdruživanje na stilskom/stilističkom nivou. Pri tome je dolazilo do svjesnog jezičkog i stilskog odbijanja jedne nacije od druge pa je nacija prema kojoj se zauzima odbojan stav počinjala da negativno gleda na jezik i stil nacije koja se od nje distancirala. Izrazit primjer je promjena jezika i stila izvještavanja sarajevske Federalne televizije. U svojim informativnim emisijama, posebno u centralnom DNEVNIKU, naročito nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, toliko su napadno i demonstrativno spikeri bošnjačke nacionalnosti koristili hrvatske i „gušili“ srpske riječi i izraze da se onome ko je u Sarajevu proživio ne jednu deceniju činilo kao da gleda emisiju iz Zagreba, i to na krajnje naglašenom hrvatskom jeziku. Takva se orijentacija nije uklapala u (na riječima proglašen) princip otvorenosti bošnjačkog jezika za pripadnike svih naroda Bosne i Hercegovine jer se postavlja pitanje kako nacija **A** može prihvatiti kao svoj ili blizak sebi jezik nacije **B** koja svim silama nastoji da neutrališe, ukloni ono što „miriše“ na jezik i stil te iste nacije (**A**)? Ali ovdje treba dodati i to da u publicističkom stilu postoji dosta primjera kada autori osjećaju i nalaze granicu između (a) afirmacije nacije i nacionalne mržnje, ispoljavanja istinskih nacionalnih osjećanja i b) izražavanja nacionalne ksenofobije, nacionalizma i šovinizma.

Administrativni stil je direktni produžetak i izraz organa vlasti, društvenih i političkih organizacija, stoga se u njemu veoma snažno ispoljavaju nacionalne tendencije i promjene u književnoj normi. Ovdje posebnu pažnju zaslužuje pokušaj da se u okviru hrvatskog jezika dati stil nametne kao uzoran za sve druge i tako istisne književnoumjetnički sa te pozicije.

Slobodom izbora razgovorni stil je blizak književnoumjetničkom stilu pa stoga u govornoj komunikaciji obligatornost standardnojezičkih normi i njihovih promjena nema apsolutni, opšteobavezujući karakter. Ovaj stil je, kao i drugi, bio na ovaj ili onaj način podvrgnut nacionalnoj homogenizaciji, netoleranciji i isključivosti.

9. Među funkcionalnostilskim kompleksima posebnu pažnju zaslužuju sakralni i vojni. Oni se međusobno razlikuju nejednakim tipom promjena. Sakralni kompleks se u svojoj intrastilističkoj strukturi modifikovao radi nastojanja da, kao i druge funkcionalnostilske vrste, poštuje norme stvorene u okviru novog nacionalnog standarda. Ali značajnije promjene desile su se na ekstrastilističkom planu. U novom društvenom uređenju ateizam je ustupio mjesto teizmu, čime su se trima štokavskim religijama (islamskoj, katoličkoj i pravoslavnoj) pružene ogromne mogućnosti za ekspanziju u sve nekonfencionalne sfere jezika. Elementi religioznog načina izražavanja triju nacija (po pravilu ne putem višenacionalnih, već monolacionalnih kanala veze) počeli su da intenzivno prodiru u sve funkcionalne stilove tako da se može govoriti o primijetnoj teizaciji funkcionalnih stilova – ortodoksizaciji srpskih i crnogorskih, katolicizaciji hrvatskih i islamizaciji bošnjačkih. Osim toga, paralelno se odvijala stilistička disimilacija na istoj osnovi: jezik ateizma je potpuno ili djelimično nestao iz aktivne upotrebe prešavši u pasivnu rezervu a njegovo mjesto zauzeli su elementi religioznog načina izražavanja.

Vojni kompleks nije imao takvu estrastilističku ekspanziju (ona je bila aktuelna samo u vrijeme ratnih sukoba). Na intrastilističkom nivou došlo je do značajnih promjena u jezicima koji su radikalno prekinuli vezu sa starim standardom ili su stvorili novi, odnosno sasvim novi, a to je slučaj sa hrvatskim i bošnjačkim. Ovdje je odlučujući faktor bila činjenica da su Hrvati i Bošnjaci dobili svoju, mononacionalnu armiju. Na hrvatskoj strani došlo je do snažnog odbijanja od jezika bivše Jugoslovenske narodne armije, koji je u novoj hrvatskoj državi kvalifikovan kao jezik Srba i „jezik agresora“. Stoga je započeta intenzivna aktivnost na stvaranju hrvatske vojne terminologije na čisto nacionalnoj osnovi. Važan dio vojnog jezičkog kompleksa – jezik komandovanja postao je takođe nacionalni, tj. čisto hrvatski i bez „srpskih“ primjesa. Drugi štokavski jezik sa kodifikacionim zaokretom (bošnjački) nije imao, kao hrvatski, tradiciju u stvaranju nacionalnog stila komandovanja (imamo u vidu Nezavisnu Državu Hrvatsku), stoga se moralo birati između onog što je bilo ranije (komandovanje Jugoslovenske narodne armije), što je u datom trenutku nudio nacionalni jezik i ono što se moglo preuzeti iz jezika susjeda (pri čemu je etiketom „*agresor*“ koja je lijepljena Srbima faktički anulirana takva mogućnost). Ali situacija se promijenila stvaranjem jedinstvene (višenacionalne) armije za čitavu Bosnu i Hercegovinu. To je samo na prvi pogled olakšalo situaciju budući da je ostajalo da se riješi ne manje važno pitanje: kakav jezik komandovanja koristiti u zapovijedanju vojnicima iz različitih nacija. Što se tiče srpskog vojnog kompleksa, on

se nije suštinski promijenio, već se samo prilagodio novoj društvenoj, političkoj i ideološkoj situaciji.

10. Da zaključimo. Pitanje saodnosa pojmova standardni jezik ↔ nacionalni jezik je veoma složeno. Nacionalni jezik predstavlja jedinstvo dvaju tipova jezika: književnog i neknjiževnog. Ako je nacionalni jezik jezik određene nacije, onda je nacionalni stil sveukupnost ekspresivnog i funkcionalnostilskog potencijala jednog nacionalnog jezika. Iza svakog nacionalnog jezika stoji određen nacionalni stil. Bilo koja nacija koja razvija polifunkcionalni jezik razvija i svoj osoben nacionalni stil. Nacionalni stil se sastoji od dva osnovna tipa – književnog (standardnog) i neknjiževnog (nestandardnog). Pošto stil odlikuju dva fundamentalna svojstva – ekspresivnost i funkcionalnostilska obojenost, nacionalni stilovi takođe sadrže ove komponente ali u različitom obimu. Svi stilovi imaju ovaj ili onaj stepen ekspresivnosti, ali nemaju svi funkcionalnostilsku markaciju. Ekspresivnost nacionalnih stilova može biti kodifikaciona (u standardnom jeziku) i nekodifikaciona (u spaciolektima, sociolektima i uopšte supstandardu). Stilaska diferencijacija jezika razvija različite tipove sa specifičnim nacionalnim crtama. Među tim vrstama izdvajaju se funkcionalni stilovi. Do najznačajnijeg ispoljavanja nacionalnih crta u posljednje dvije decenije došlo je u okviru funkcionalnih stilova koji su se nalazili pod prismotrom društvenih institucija – u publicističkom i administrativnom. Književnoumjetnički stil je manje pretrpio promjene. U onom jeziku u kome se suštinski mijenja norma suštinski se mijenja i jezička osnova za naučni stil pa je logično očekivanje da bude mnogo više novina u naučnom stilu hrvatskog i bošnjačkog jezika nego srpskog. Publicistički stil je značajna meta za prodiranje nacionalnih ideja, komponenata, tendencija i strujanja. Osim drugih funkcija on vrši i dvije koje su za njega tipične – agitaciju i propagandu. Nijedan drugi funkcionalni stil nema tako široki krug recipijenata. Što se tiče administrativnog stila, pažnju zaslužuje pokušaj da se u okviru hrvatskog jezika proglasi ovaj stil kao uzorni i da se na taj način sa pozicije etalona istisne književnoumjetnički stil. Razgovorni stil je takođe podvrgnut djelovanju sa nacionalne osnove. Među funkcionalnostilskim kompleksima posebnu pažnju zaslužuje sakralni i vojni kompleks. U novom društvenom uređenju ateizam je ustupio mjesto teizmu, čime su stvoreni povoljni uslovi za ekspanziju u sve nekonfensionalne tipove govora. Jezik ateizma je potpuno ili djelimično nestao iz aktivne upotrebe i prešao u pasivni fond, a njegovo mjesto je zauzeo teistički način izražavanja. Što se tiče vojnog stilskog kompleksa, došlo je do značajnih promjena samo u jezicima koji su radikalno prekinuli vezu sa starim standardom, uspostavljajući svoj novi ili sasvim novi.

Branko Tošović

**National style as a manifestation of national language of
Serbs, Croats, Bosniaks and Montenegrins**

This paper addresses the following questions: 1 what is the national language, 2 what is the relation between national language and standard language, 3 how and to what extent is the national style associated with the national language and standard language. According to the author, there are two basic types of national styles – literary (standard) and non-literary (nonstandard). Each national style characterizes two national markings – expressive and functional stylistic. In the main part of the analysis the basic expressive functional stylistic differences between national styles of Štokavian peoples (Serbs, Croats, Bosniaks and Montenegrins) are demonstrated.

Tošović 2012e: Tošović, Branko. NACIONALNI STIL NACIONALNIH JEZIKA SRBA, HRVATA, BOŠNJAKA I CRNOGORACA. – Srpska verzija rada: Тошович, Бранко. Национальный стиль как проявление национального языка сербов, хорватов, босняков и черногорцев. – In: *Stylistyka*. – Opole: Uniwersytet Opolski – Institut Filologii Polskiej. – XXI. – S. 61–81.

